

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 6, Sayı 1 (Mart 2009), ss. 16-29

DOI: 10.1501/MTAD.6.2009.1.3

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Hakaslarda Destancılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar

Gülsüm Killi

Ankara Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Hakas destanlarının derlenmesi ve destancılık geleneğinin incelenmesi çalışmalarının tarihini üç döneme ayırmak mümkündür. Sistematik olarak destanların derlenip incelenmesi çalışmalarının Sovyetler Birliği öncesini kapsayan ilk dönemde, ünlü Fin bilim adamı M.A. Castrén ile 19. yüzyıl ortalarında başladığı söylenebilir. Castrén'i Titov'un, Schiefner'in, Radlov ve Katanov'un çalışmaları izlemiştir. Bu dönemde yazılı kayıt yöntemi ile derlemeler yapılmış, Hakas destancılık geleneği üzerine de ilk değerlendirmeler oluşmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği döneminde de özellikle Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü'nün kurulmasından sonra, düzenli olarak gerçekleştirilen araştırma gezileri ile Hakas destan anlatıcılarının repertuarlarındaki destanların neredeyse tamamı kayda geçirilmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile destanların sesli kaydı yapılabilmiş, dolayısı ile tam olarak yazıya geçirilmesi mümkün olmuştur. Bu kayıtların büyük kısmı hâlâ Enstitü arşivlerinde korunmaktadır. Bu dönemde Hakas destanlarının, destancılık geleneğinin motifler, içerik, dil, müzikal unsurlar, *hay* tarzı gibi pek çok açıdan incelenmesine yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır. Artık destancılık geleneğinin tamamen yok olduğu Sovyet sonrası dönemde ise doğal olarak derleme çalışmalarının yerini arşivlerdeki destanların ortaya çıkartılıp incelenmesi, destancılık geleneğinin çok çeşitli yönleriyle ayrıntılı bir biçimde ele alınması, karşılaştırmalı çalışmalar almıştır. Türkiye'de de Hakas destanlarının Türkiye Türkçesine aktarılması ve sınırlı bir biçimde incelenmesi ile bu konuda geniş denebilecek bir literatür oluşmuş durumdadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Destancılık, *hay*, Hakas, Hakas sözlü edebiyatı.

ABSTRACT

The history of collecting and examining studies of Khakas oral epics can be divided into three periods. The first period which includes systematical studies of collecting and examining oral epics can be called the presoviet period and it is accepted to be commenced by Finnish scientist M.A. Castrén. Titov's, Schiefner's, Radloff's, and Katanov's works follow that of Castrén's. In this period collectings and the first assessments on Khakas oral epic tradition are accomplished. In Soviet period, especially after the foundation of Institute of Language, Literature and History of Khakas, almost all of the oral epic repertoires of Khakas oral epic narratives have been recorded through regular expeditions. Thanks to the technology, voice recordings of oral epics and than their inscriptions have been possible. A large amount of these recordings are still preserved in the archives of Institute. In this period Khakas oral epics have been examined by motifs, context, language, musical elements, *hay* style, and so on. After the Soviet period oral epic traditions disappears and collecting studies are replaced by examinations of oral epic archives and oral epic traditions in details and comperative studies. In Turkey, translating Khakas oral epics into Turkey Turkish and examining them contributes to a considerable literature.

KEY WORDS

Epic tradition, *khay*, Khakas, Khakas oral literature.

1. Giriş

Güney Sibirya'nın merkezinde, Abakan nehri ile onun çok sayıdaki kollarının vadisinde yer alan Hakasya Cumhuriyeti'nde, ayrıca komşu Tuva toprakları ile Krasnoyarsk bölgesinde yaşayan Hakaslar, günümüzde eskiye oranla canlılığını yitirmiş olsa bile oldukça zengin bir sözlü kültüre sahiptirler.

Hakas geleneksel yaşantısının her anı sözlü gelenek ile ilişkilidir. Hakasya'nın uzun kış geceleri, sınırsız hayal gücü ile süslenmiş uzak geçmişteki, olağanüstü güçlü kahramanın maceralarının ve bu maceralar içindeki bilgi birikiminin kuşaktan kuşağa aktarılması için vesile olurken tabiattaki değişimlerin habercisi bayramlar ile toplumsal hayattaki değişimlerin habercisi geçiş törenlerine *algıs*'lar "hayır duaları", *tahpah*'lar ve *aytis*'lar¹ eşlik ederler. Sibirya'nın zor iklim koşullarında doğal felaketler, kabileler arası mücadeleler ve salgın hastalıklar karşısında kendini çaresiz ve güçsüz hisseden Hakaslar, çözümünü tabiatın ruhlarını bir kamın dua sözleri veya *çathan* ya da *hay*'ın adeta başka bir âleme ait tınıları ile sakinleştirmekte bulmuşlardır. Böylece sözlü edebiyat ürünleri Hakas geleneksel toplum hayatının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Günümüzde Hakasların sözlü gelenekleri, toplumun dil durumuna

¹ *Tahpah* 4 ya da 8 dizeden oluşan lirik şarkıdır. *Aytis* ise halk ozanlarının karşılıklı halk şarkılarını söyledikleri bir tür yarışmadır. Ayrıntı için Bkz. Killi (2000).

paralel olarak kaybolmaya yüz tutmuş gibi görünüyorsa da bilimsel ilgi canlılığını korumaktadır.² 19. yüzyıl ortalarına uzanan dönemde Fin, Alman, Rus ve yerli bilim adamlarının yaptıkları derleme çalışmalarına günümüzde daha çok arşivlerdeki özgün metinlere ulaşım çalışmaları ile destanları ve destancılık geleneğini türlü açılardan ele alan araştırmaların eklenmesi ile Hakas destancılık geleneği üzerine oldukça geniş bir literatür oluşmuştur.

2. Hakas Destanlarının Derlenmesi ve Araştırılması Çalışmaları

2.1. Sovyetler Birliği Öncesinde Yapılan Çalışmalar

Hakasların destanlarının kaydedilmesi çalışmalarının dilbilimci ve etnograf Matthias Alehander Castrén ile başladığı söylenebilir. 1845-1849 yılları arasında Urallar, Altay ve Sayan Dağları bölgesini gezen Castrén, bu süre içinde Minusinsk Bölgesinde de bulunmuş, Hakasların sözlü folklorundan da bir kısım malzeme derlemiştir. Kızıl, Sagay ve Beltirlerin gelenekleri, dünya görüşleri, dinî inançları ile ilgili kayıtlar da tutmuşsa da daha çok Koybal, Kaç, Kamasin, Karagas ve Soyotlarla ilgilenmiştir. Castrén'in çalışmaları ölümünden sonra Akademik Anton Schiefner'in yardımıyla yayımlanmıştır. Castrén, 1847'de Koyballar arasında dolaşarak onlardan 10 kahramanlık destanı derlemiştir. İlk üçünü kısaltılmış olarak Koybal ağzında, geriye kalan 7'sini ise sadece Almanca tercümesi ile yayımlamıştır. *Versuch eines Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnis aus der Tatarischen Mundarten des Minusinschen Kreises* (Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg, 1857) başlıklı çalışmasında, 169-208. sayfalar arasında 1427 dizeden oluşan "Ay Mirgen ve Aydolay" destanı Koybal ağzında örnek metin olarak sunulmuştur; *Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völker nebst Samojedischen Märchen und Tatarischen Heldensagen* (St.Petersburg, 1857) başlıklı çalışmada ise "Ak Han ve Aydolay Mirgen" (s.46-74), "Katay Han ve Busalay Mirgen", "Küreldey Mirgen ve Kümüs Arıg", "Altın Taktay ve Altın Arıg", "Altın Kök", "Altın Kök ve Altın Bürçük", "Kan Mirgen, Komday Mirgen ve Kanak Kalış" destanlarının (s.181-287) Almancaya tercümeleri verilmiştir. Castrén'den sonra, "Minusin Tatarları"nın sözlü edebiyatının derlenmesi işiyle V.Titov uğraşmıştır. Ust-Abakan rayonundaki Uybat

²Hakaslar, 2002 sayımlarına göre yaklaşık 75.000 kişi kadardır. Kendi adlarını taşıyan cumhuriyetlerinde ise nüfusları 65.421 kişidir. Bu nüfusları ile yaşadıkları ülkenin genel nüfusunun ancak %11'ini oluştururlar (2006 sayımlarına göre 537.000 kişi). Resmî kayıtlarda Hakasça bilenlerin sayısı 52.000 civarı görünse de, aslında dili aktif olarak kullananların sayısı bunun neredeyse yarısından daha azdır. Dil kültürün önemli bir unsuru, somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısıdır. Dilin yok olmak üzere olması, söz konusu dil ile varlığını sürdüren sözlü geleneğin ve bu geleneğin ürünlerinin de yok olması anlamına gelir (Hakasların dil durumu ile ilgili daha fazla ayrıntı için Bkz. Killi (2003, 2008)).

köyünde yaşlı bir ırca olan Sürey'den (Kaça boyundan) bahadırılık destanları derleyerek giriş ve açıklamalar kısmı ile üç metin yayımlamıştır. Titov V., Bogatırskiye poemı minusinskîh tatar, *Vestnik İmperatorskogo Russkogo Geografişeskiego obşçestva*, 1855, kn., V-VI. Daha sonra İmparatorluk Rusya Coğrafya Cemiyetinin yayımladığı "Etnografişeskiy sbornik"'te bu metinlere ek olarak iki metin daha yayımlamıştır (Etnografişeskiy sbornik, No:4, 1858). Böylece, "Ag Ay", "Ala Kartaga", "Ak Molot", "Kök Han", "Kara Han Aydolay ve Kanak Kalış" destanlarını derleyip yayımlayan Titov, makalesinde Hakas sözlü edebiyatı, dünya görüşü, tarihi, Hakasların yaşadığı coğrafya gibi konularda bilgi vermiş, anlatıların tarihi temeli ve anlatı sanatında anlatıcının rolü meselesi üzerinde durmuştur.

1859'da A. Schiefner *Heldensagen der Minussinschen Tataren* (St.Petersburg, 1859) başlıklı çalışmada Castrén ve Titov tarafından derlenen kahramanlık destanlarını bir takım düzeltmelerle yayımlamıştır. Bu eserde yukarıda adı geçen destanların yanı sıra, Castrén'in yanında getirdiği malzemelerin arasında bulunan ve bir başkası tarafından derlenmiş olan "Altın Bölte ve Kobırçı Taycı" destanı da yer almış, böylece Schiefner'in çalışmasında on beş adet destanın Almancaya tercüme edilmiş metni verilmiştir.

Hakasların sözlü edebiyat ürünlerinin derlenmesi bakımından en büyük adımı V.V.Radloff atmıştır. Radloff, 1863-1864 yıllarında Sagay, Koybal, Kaç, Şor ve Kızıllardan derlediği 19 kahramanlık destanı metnini (*Ay Mökö, Puşa Deke, Kan Mergen, Altın Taycı, Altın Pırkan, Kan Tögös, Kan Mergen, Ay Tolızı, Kara Paar, Tarba Kinci, Altın Mergen, Sugcul Mergen, Ay Mergen Altın Kuspmañ, Kartaga Mergen, Kan Mergen Ey Mergenbineñ, Kara Tığan Kan Suksağan Kanbmañ, Ay Kanat, Südey Mergen Yoltay Mergenbineñ, Kulatay Kulun Taycibmañ*) "Türk Kabilelerinin Halk Edebiyatı Örnekleri" serisinin 2 cildinde, 1868'de yayımlamıştır: *Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemyon, jıvuşçih v Yujnoy Sibiri i Djungarskoy stepi*, ç.II, S. Peterburg, 1868. Radloff'un derlemeleri, derleme yaptığı bölgenin tam adını vermesi, kaynak kişi ile ilgili tüm bilgileri aktarmış olması bakımından da değerlidir. Ayrıca Radloff derlemelerini Türk lehçelerinin transkripyonu için düşünülmüş olan özel bir transkripsiyon sistemiyle lehçelerin bütün fonetik özelliklerini yansıtarak yazıya geçirmiştir. Bunlar 1000 ile 4000 mısra arasında değişen oldukça hacimli destanlardır. Ancak bunların içinde tam olmayan metinler de vardır (*Kan mergen, Ay Kanat*). Radlov aynı yıl bu metinlerin kendisi tarafından yapılmış Almancaya tercümesini de yayımlamıştır: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stamme Süd Sibiriens*. Gesammelt und übersetzt von W.Radloff, II Teil, St. Petersburg, 1868.

Hakas kahramanlık destanlarının araştırılması ve derlenmesi ile, ilk Hakas bilim adamı ve ünlü Türkolog Prof. N.F. Katanov da ilgilenmiştir. Katanov, Radloff tarafından yapılan derlemelerin bulunduğu 2. ciltte yer alan metinlerde geçen özel adlar dizinini hazırlamıştır. Bu çalışmasında özel adların sadece dizinini hazırlamakla kalmamış, adların anlamları, etimolojileri, başka Türk lehçelerinde nasıl karşılandığı

gibi konularda bilgiler de vermiştir: N. F. Katanov, *Al'favitnyy ukazatel' sobstvennih imyon vstreçayuščihsya v vtorom tome obrazstv narodnoy literatury tyurkskih plemyon, sobrannih V.V. Radlovim*, Sankt-Peterburg, 1888. Onun, Hakas sözlü edebiyatının çeşitli türlerinden örneklerin bulunduğu derlemeleri V.V. Radloff tarafından yayımlanan *Obraztsy narodnoy literatury tyurkskih plemen'in* 9. cildinde yer almaktadır. Katanov ayrıca derlediği metinlerin Rusçaya tercümesini de yapmıştır (*Obraztsy narodnoy literatury tyurkskih plemyon, jivuşçih v Yujnoy Sibiri i Djungarskoy stepi*, Sankt-Peterburg, 1907). Hakas sözlü edebiyat ürünlerinin Rusçaya tercümesi konusunda Katanov başka çalışmalar da yapmıştır: *Bronzovny strelok i çistoye serebro*. Sankt-Peterburg, 1885; *Zolotaya kukuşka*, Sankt-Peterburg, 1885; "Skazaniya i legendy minusinskih tatar", *Sibirskiy sbornik*, Sankt-Peterburg, 1887. N.F. Katanov kendi halkının destanları hakkındaki önemli değerlendirmelerini *Zameçaniya o bogatirskih poemah minusinskih tyurkov* (Sankt-Peterburg, 1885).başlıklı çalışmasında yapmıştır.

2.1. Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Çalışmalar

1930'lu yıllarda Hakas destanları ve masallarının derlenmesi ile N.P.Direnkova ilgilenmiştir. Onun derlemeleri SSCB Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü Leningrad Bölümü Arşivi'nde korunmaktadır. Ancak bu metinler oldukça kısaltılmıştır. Bu derlemelerde masalcıların adı kaydedilmezken destancıların adları kayıtlı olması dikkat çekmektedir (Ungvitskaya-Maynogaşeva 1972: 24).

Sovyetler Birliği döneminde Hakasların sözlü edebiyatı üzerine ilk yayın, Abakan'da yayınevi işçisi olan A.K. Manargin'in derleyip yayımladığı kahramanlık destanlarıdır: "Kızıl Atlı Han-Sabır Kız" ve "Ak-Sarı Atlı Aydolay Bahadır", "Bahadır Kız ve Kızıl Tilki" adlı destanlar *Hakasskay fol'klor* isimli (Abakan, 1941) derlemede yayımlanmıştır. 1946'da çıkarılan *Hakasskiy fol'klor*'da ise Hakas drama tiyatrosu oyuncusu K.S.Çarkova'nın yaptığı derleme olan "Alıp Pil Taraan" adlı kahramanlık destanı yayımlanmıştır.

Hakas sözlü edebiyat ürünlerinin derlenmesi ile ilgili daha kapsamlı çalışmalar 1944 yılında Hakas Dil, Edebiyat, Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsünün (HakNİİYaLİ) kurulması ile başlamıştır. Bu enstitünün Folklor ve Edebiyat kürsüsünce oldukça titiz derlemeler yapılmıştır. Bu derlemelerde kaynak kişilerle ilgili tüm ayrıntılar yer almıştır. Enstitü çalışanları olan bilim adamları D.İ. Çankov, V.İ. Domojakov sıkça Hakasya'nın değişik bölgelerine araştırma gezileri düzenlemişlerdir. Bu derlemelerde kaynak kişi yanında derlemenin yapıldığı yer, hatta dinleyici çevresinin reaksiyonları vb. gibi izlenimler bile derlemelere eklenmiştir. Bu dönemde S.P.Kadişev, P.V.Kurbijekova, M.K. Dobrova, K.Bastayeva, A.V.Kurbijekova, Ye.P., Miyagaşeva, P.V. Sulekova, P.V. Todapov, Ye. N. Kulagaşev vb. ünlü masal ve destan anlatıcılarının varlığı da tespit edilmiştir. Enstitü arşivinde 100 kadar destan metni korunmaktadır.

40'tan fazla kahramanlık destanı, efsane, masal gibi türler 1950-1960'lı yıllar arasında T.G. Taçeyeva tarafından derlenmiştir (Ungvitskaya & Maynogaşeva 1972: 25).

Bütün bu derlemelerden seçme metinler Enstitü tarafından kısmen yayımlanmıştır. Bunlardan ilki olan *Alıptıg nımahtar*'da (Abakan 1951) üç destan metni yer almıştır: "*Albıncı*", "*Ah oyattıg Alıp Han*" ve "*Tülgü Hızıl Alıp Hıs*". İkinci derleme kitabı ise T.G. Taçeyeva'nın S.P. Kadışev'den derlediği "*Altın Arıg*", "*Han Kicegey*", "*Kümüs hanattıg Kök pora attıg Kün Töñis*" ve "*Ay Hucm*" destanlarının yer aldığı "*Altın Arıg. Alıptıg nımahtar*" isimli çalışmadır (Abakan, 1958). T.G. Taçeyeva, S.P.Kadışev'in 80. yaş için *Lenin Çolu* gazetesinde (Eylül-Ekim 1965) yayımladığı "*Ah Çibek Arıg*" destanını 1968'de (Abakan 1968) tekrar yayımlamıştır. "*Altın Çüs*" (Abakan, 1958), "*Ay-Mirgen*" (Abakan, 1960), "*Aydolay*" (Abakan, 1963), "*Kök Han*" (1974) Taçeyeva tarafından yayımlanmış olan diğer destanlardır. 1969 yılında ise daha önce M.K. Dobrov'dan U.N. Kirbijekova'nın derlediği "*Han Mirgen*" destanı V. Ye. Maynogaşeva tarafından yayımlanır. Z.İ. Kulagaşeva'nın Ye.N. Kulagaşeva'dan derleyerek yayına hazırladığı "*Altın taycı*" ise 1973 yılında yayımlanmıştır.

Hakasların en eski destanlarından "*Hara hushun*", P.V. Todanov'dan derlenerek V. Ye. Maynogaşeva tarafından Abakan, 1977'de, S.P. Kadışev'den derlenen *Altın Arıg* ise T.G. Taçeyeva tarafından 1987'de Abakan'da (*Altın Arıg. Alıptıg nımahtar*, Ağbar, 1987), 1988 yılında da Maynogaşeva tarafından Moskova'da yayımlanmıştır (*Altın Arıg, Hakasskiy geroičeskiy epos*, Moskva: Nauka, 1988). *Altın Arıg* destanının bir bölümü S. Sürün-ool'un çevirisi ile Tuva Türkçesinde de yayımlanmıştır: *Altın Arıg (Otr. İz skazaniya), Tsveti, Hakasiya!*, Kızıl, 1971, 34-41.

Bu arada destanların Rus diline çevrilmesine de önem verilmiş, yayımlanmış olan Hakas destanlarının çoğu Rus diline de çevrilmiştir. 1960 yılında Dobrov'dan derlenen "*Tülgü Hızıl Alıp Hıs*" destanı (Abakan, 1960) , "*Aydolay*" (Abakan, 1962), "*Albıncı*" (Moskova, 1975), "*Altın Çüs*" (Abakan, 1987), "*Altın Arıg*" (Moskova, 1988), "*Alıp Pil Taraan*" (Moskova, 1983), "*Sang Çarıvar*" (Moskova, 1991) bu dönemde Rus diline çevrilip yayımlanmış olan destanlardır (Bkz. Ahpaşeva 2005, 2008).

Hakas destanlarının araştırılması konusunda en önemli çalışmalardan birini M.A. Ungvitskaya ile V.Ye. Maynogaşeva birlikte gerçekleştirmişlerdir: *Hakasskoye narodnoye poetičeskoye tvorčestvo*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye Krasnoyarskoye knijnogo izdatel'stva, 1972. Bu eserde sadece destan değil, bütün halk edebiyatı türlerinin yapısal ve içerik özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Maynogaşeva'nın Hakas destanlarını ve destançılık geleneğini farklı yönlerden inceleyen; Hakas destanlarının içeriği, kompozisyon unsurları, geleneksel yaşantı içinde kahramanlık destanlarının yeri, Hakas destanının gelişimi gibi konularda kaleme aldığı çok sayıda makalesi de bulunmaktadır: "*O narodnosti osnovi geroičeskogo skazaniya "Albıncı"*" (1965), "*İdeynoye soderjaniye hakasskogo geroičeskogo skazaniya "Altın Arıg"*" (1966), "*O traditsionnom bitovanii hakasskogo geroičeskogo eposa-alıptıh nımah*"

(1970), "Syujet oborotnya-tryohglavoy zmei (zmeya) v hakasskom i altayskom epose" (1978), "Nekotorye elementı kompozitsii hakasskogo eposa" (1982), "Razvitiye hakasskogo eposa i yego poetiki" (1986) vb.

Ünlü Hakas dilcilerinden Olga Subrakova da 1970'li yıllarda Hakas destanlarının dili üzerine makaleler kaleme almış ("Alıptıg numaxtarıñ ülineñer" (1974), "Sobstvenniye imena personajey v hakasskom geroičeskom epose" (1977), 1978 yılında da bu konudaki bilimler adayı tezini savunmuştur: "Yazık hakasskogo geroičeskogo eposa" (1978).

P. A. Troyakov ile V. Ye. Maynogaşeva'nın birlikte hazırladıkları Hakas folklorunun meselelerini inceleyen, Hakas destanının kompozisyonu, içeriğini ele alan makalelerden oluşan *Problemi hakasskogo fol'klora* (Abakan, 1982) adlı çalışma, Hakas destancılık geleneği üzerine önemli değerlendirmeler içermektedir.

Hakas destancılık geleneğinin önemli bir parçasını oluşturan haycılık konusunda en önemli yazılardan birini A. K. Stoyanov kaleme almış, Stoyanov'un "Hakas haycılarının sanatı" başlıklı yazısı 1988'de Moskova'da yayımlanan *Altın Arıg* baskısının sonunda yer almıştır (A.K. Stoyanov, İskusstvo hakasskih haydji. *Altın Arıg. Hakasskiy geroičeskiy epos*. Zap. i podgot. Teksta V.Ye. Maynogaşevoy, Moskva: Nauka, 1988, 577-590.)

Destanın müzikal yönü üzerine de çok sayıda yapılmış yayın vardır. Bu konuda en temel çalışmaları yapan Sovyet bilim adamı Aleksandr Aleksandroviç Kenel'dir. Hakas Dil, Edebiyat, Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü çatısı altında Hakasların müzik kültürünü araştırmak üzere çok sayıda araştırma gezisine katılan Kenel'in çalışmalarının çoğu Enstitüsü arşivinde yer almaktadır. Kenel'in yayımlanmış en önemli çalışmaları arasında *Muzikal'noye tvorčestvo hakasov* (Abakan: Hakknigoizdat, 1963) ve *Semyon Kadışev* (Moskva: Sov. Kompozitor, 1962) sayılabilir.

2.3. Sovyetler Birliği Sonrasında Yapılan Çalışmalar

Sovyet sonrası dönemde de hem Hakas destan metinlerinin yayımlanması çalışmalarına, hem de destancılık geleneğinin incelenmesi çalışmalarına devam edilmiştir. Hakas destanlarının yayımlanması faaliyetlerinde Hakas şair ve yazarları da etkin rol oynamıştır. Hakas sanatçı ve bilim adamlarından A.K. Maytakova, kendisi gibi Hakasların Şor boyundan olanların yaşadığı Añıl köyünden ünlü destan anlatıcısı S.İ. Şulbayev'den derlediği *Han Orba* (1989) ve *Huban Arıg* (1995-1996) destanlarını yayımlamıştır. Ünlü Hakas çocuk öykü yazarı, şair G. G. Kujakova (Meleyek Kazaçinova) 1992 yılında A.İ. Kurbijekova'dan derlediği *Han Mirgen* destanını hazırlayıp yayımlar. Ünlü Hakas şairlerinden M. R. Bainov da 1994 yılında *Han Törnıs* destanını yayımlamıştır.

1993 yılında Olga Subrakova Sagay boyundan ünlü destancı Tepçik

Borgoyakov'dan 1963 yılında derlediği *Ay Miçikneñ Kün Miçik* ve *Hara attıg Hara Molat* destanlarını ilk destanın adını taşıyan kitapta yayımlar (Abakan, 1993).

1990'lı yıllarda Rusya Bilimler Akademisi Sibiry Bölümü, Filoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan, Sibiry ve Uzak Doğu halklarının halk edebiyatı zenginliklerinin hiçbir müdahaleye yer vermeden bilimsel ölçütlere uygun olarak yayımlanmasını amaçlayan *Pamyatniki folkloro narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka* serisinin 16. cildinde Rusça paralel metni ile birlikte Kızıl boyundan ünlü destancı P.V. Kurbijekov'dan derlenen "*Ay-Huuçın*" destanı yayımlanmıştır. *Hakasskiy geroičeskiy epos: Ay-Huuçın* (Haz. V.Ye. Maynogaşeva, Novosibirsk: Nauka, 1997 (*Pamyatniki folkloro narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka* T.16). V. Ye. Maynogaşeva'nın hazırladığı bu eserde Hakas destanlık geleneği, *Ay-Huuçın* destanı, destanın müzikal yapısı üzerine ayrıntılı bir giriş bölümü de yer almaktadır. Bu eserle birlikte bir plak içinde 1964 yılında yapılmış olan *Ay-Huuçın* destanının bir bölümünün ses kaydı da verilmiştir. Maynogaşeva'nın Sovyet sonrası dönemde Hakas destanlık geleneği üzerine başka bir çalışması da Hakas halk sanatçıları üzerinde durduğu, dolayısıyla destan anlatıcılarına da yer verdiği 2000 yılında yayımlanan *Hakasskiye skaziteli i peotsi'dir* (Abakan, 2000).

Hakas destan araştırmaları üzerine önemli bir çalışma da P.A. Troyakov tarafından 1991 yılında yayımlanan "*Hakas Kahramanlık Destanı ve Araştırma Meseleleri*" isimli eserdir. *Geroičeskiy epos hakasov i problemi izuçeniya (issledovaniye i priloeniye)*, Abakan, 1991. Bu çalışmada da destan türü, biçim ve içerik özellikleri bakımından incelenmiş, destanların özetleri sunulmuştur.

Son yıllarda destanlık geleneğinin kaybolması ile derleme çalışmalarının yerini Hakas destanları ve destanlık geleneğinin değerlendirilmesi, yapısal ve içerik özellikleri, öğretimi vb. konularda yapılan çalışmalar almaktadır. S.A. Maynogaşev'in şiirsel unsurları üzerine "*Stihoobrazuyuşçiye elementı alıptıg nımahov*"; N.L. Kol'çıçova'nın Albıncı destanının okulda öğretimi üzerine "*İzüçeniye hakasskogo geroičeskogo skazaniya "Albıncı"* (VII klass); D.M. Tokmaşev'in Şor ve Hakas destanlarındaki özel isimleri ele aldığı "*Sobstvenniye imena personajey v şorskom i hakassskom geroičeskom epose: struktura i semantika*" başlıklı makaleleri bunlardan bazılarıdır.

Çalışmaları Şor destanlık geleneği üzerine yoğunlaşan A.İ. Çudoyakov da, Güney Sibiry halklarında destanlık geleneği ve destan türünü çeşitli bakımlardan karşılaştırdığı eserinde Hakas destanlık geleneğini de büyük ölçüde incelemiştir. Andrey İliç Çudoyakov'un Şor, Hakas ve Altay halklarında destan geleneğini karşılaştırmalı olarak incelediği *Etyudi şorskogo eposa* (Kemerovo, 1995) başlıklı çalışması Türkiye'de de Türkiye Türkçesine çevrilerek *Şor Destanı İncelemeleri* adıyla yayımlanmıştır (Ankara, 2007).

2005 yılında N.A. Alekseyev'in başkanlığında, Novosibirsk'te Rusya Bilimler Akademisi Sibiryaya Şubesi'nde Sibiryaya Halklarının (Altay, Buryat, Tuva, Hakas, Şor ve Sahaların) Kahramanlık detanlarında tipik yerlerin indeksi hazırlanarak yayımlanmıştır. Bu eserde Hakaslar ile ilgili bölümü N.S. Çistobayeva ile Yu.V. Limorenko hazırlamışlardır (Kuzmin 2005).

Hakas destancılık geleneği üzerine yapılan son kapsamlı çalışmalardan biri de N. S. Çistobayeva'nın 2007 yılında Ulan-Ude'de savunduğu *Geroiçeskiy epos hakasov: Tematika i poetika* başlıklı filoloji bilimleri adayı tezidir. N.S. Çistobayeva ayrıca Hakas destanlarının içeriği, kompozisyon yapısı gibi konularda çok sayıda makale kaleme almıştır: "Ustoyçiviye elementi v tipiçeskih mestah hakasskogo geroiçeskogo eposa (na primere masti konya)" (2002), "Traditsionnaya poetika skazaniy S.P. Kadışeva" (2003), "Poetika zaçına hakasskih geroiçeskih skazaniy" (2003), "Tema sem'yi v geroiçeskom epose hakasov" (2005), "Osnovniye temi geroiçeskogo eposa hakasov" (2006), "Syujetno-kompozitsionnoye stroyeniye geroiçeskogo eposa hakasov" (2006), "Svoyeobraziye tipiçeskih mest geroiçeskogo eposa" (2006), "Spetsifika ustoyçivih mest geroiçeskogo eposa hakasov (na primere opisaniya poyedinka bogatrey)" (2006).

Hakas destanlarının Rus diline çevirisi çalışmaları bu dönemde de sürdürülmüştür. "Alıp Soyay" (Moskova, 1999), "Alıp Han Mirgen" (Abakan, 2000), "Han Tönis" (Novosibirsk, 2007) bu dönemde Rus diline çevrilip yayınlanmış olan destanlardır. Hakas Bilim adamlarından N. M. Ahpaşeva Hakas kahramanlık destanlarının çeviri geleneği üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmış, Moskova'da A.M. Gorki Edebiyat Enstitüsü Edebiyat Teorisi ve Eleştirisi Bölümü'nde hazırlamış olduğu Hakas kahramanlık destanlarının çeviri geleneği konulu bilimler adayı tezini 2008 yılında savunmuştur. Ahpaşeva'nın bu konuda yazılmış çok sayıda makalesi de bulunmaktadır (Bkz. Ahpaşeva 2008).

Türkiye'de de Hakas destancılık geleneği ve Hakas destanları üzerine geniş denebilecek bir literatür oluşmuş durumdadır. Metin Ergun'un 1993 yılında kaleme alıp yayımladığı "Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı" başlıklı makalesi doğrudan Hakas destancılık geleneğinin önemli bir parçasını oluşturan haycılık sanatı üzerine yazılmış ilk makaledir (Ergun 1993). Hakas destanlarını Türkiye Türkçesine aktarma çalışmalarının ilki Fatma Özkan tarafından 1997 yılında gerçekleştirilmiştir: *Altın Arış Destanı*, Ankara, 1997. Ekrem Arıkoğlu'nun "Hakas Kahramanlık Destanları" başlıklı Hakas destancılık geleneğini kısaca değerlendirdiği yazısının ardından *Ay Huuçm, Altın Çüs, Hus Azıraan Altın Hus, Altın Taycı, Hara Hushun* ve *Han Mirgen* destanlarından örnek parçaların yer aldığı seçkisi (*Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 25, *Hakas Edebiyatı*, Ankara, 2003) zengin bir örnekleme sunulduğu, genel olarak kahramanlık destanı türünü tanıttığı bir çalışmadır. Arıkoğlu'nun *Hakas Destanları I* başlıklı çalışmasında ise *Altın Çüs, Ak Çibek Arış* ve *Ay Huuçm*

destanlarının tamamı yer almıştır (Ankara, 2007). Ali İlgin tarafından hazırlanan *Hakas Destanları II*'de ise (Ankara, 2008) *Kara Kuzgun* (Hks. *Hara Hushun*) destanı yer alır. *Altın Çüs* destanı ise Erdal Şahin tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış ve 2007 yılında yayımlanmıştır. Kendisi de bir Hakas Türkü olan ve yıllardır Türkiye'de yaşamını sürdüren Timur Davletov da son yıllarda Hakas destanlarının çevirisi konusunda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 2006 yılında *Huban Arıç* destanını, 2009'da ise *Han Mirgen* destanını Türkiye Türkçesine aktararak yayımlamıştır (Davletov 2006, 2009).

3. Sonuç

Hakas kahramanlık destanlarının sistematik olarak derlenmesi ve araştırılması çalışmalarını üç aşamada değerlendirilebilir: 1)Sovyetler Birliği öncesi dönemdeki çalışmalar; 2) Sovyetler Birliği döneminde yapılan çalışmalar; 3) Sovyetler Birliği sonrasında yapılan çalışmalar. Castrén, Titov, Radlov (Radloff) ve Katanov'un çalışmaları ilk dönem içinde değerlendirilir. Bu çalışmaların hemen hepsi Hakas destanlarının derlenmesine yönelik çalışmalardır. Bunların çoğu teknolojik imkânların yetersizliğinden ötürü büyük ölçüde destancının destanı araştırmacıya dikte ettirmesi şeklinde yapılmış kayıtlardır. Sovyetler Birliği kurulduktan sonraki dönemde teknolojik imkânların gelişmesi ile destanların doğal anlatma sürecinde ve tam olarak kaydedilmesi mümkün olmuştur. 1944 yılında Hakas Dil, Edebiyat, Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsünün çatısı altında sürdürölen araştırma gezileri ile yüzlerce sözlü edebiyat ürünü derlenmiştir. Bunların ancak bir kısmı yayımlanabilmiştir. Büyük bir kısmı ise hâlâ Enstitü arşivinde korunmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde yapılan geniş kapsamlı derleme çalışmaları ile bu dönemde yaşayan destan anlatıcılarının repertuarları büyük ölçüde kayıt altına alınmıştır. Bu dönemde, Hakas destançılık geleneği, destan türünün özellikleri, destanın müzikal yapısı gibi çok çeşitli açılardan destanlar incelenmeye başlanmıştır. Çağdaş dönem de diyebileğimiz Sovyetler Birliği sonrası dönemde, artık destan anlatma geleneğinin kaybolması ile derleme çalışmalarının sonuna gelinmiştir. Artık arşivlerde yer alan önceki derlemelerin yayımlanması ve incelenmesi çalışmalarına yönelinmiştir. Çağdaş dönemde Türkiye'de de bu konuda geniş denebilecek bir literatür oluştuğu söylenebilir. Bunlar daha çok Hakas destanlarının Türkiye Türkçesine aktarılmasına yönelik çalışmalardır.

Kaynaklar

- AHPAŞEVA N.M. (2005) Formirovaniye traditsii hudojestvennogo perevoda hakasskogo eposa, Kindikova N.M. Perevod tyurkskih literatur Sibiri (Teoriya i praktika), Gorno-Altaysk: Federal'noye agenstvo po obrazovaniyu Rossii, Gorno-Altayskiy gosudarstvennyy universitet, Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Altay.
http://e-lib.gasu.ru/konf/liter/R_3.html (20.02.2009).

- AHPAŞEVA N.M. (2008) *Perevodçeskaya traditsiya hakasskih skazaniy o bogatryah (Opit preskriptivnogo analiza hudojestvennogo perevoda)* (Avtoreferat dissertatsii), Kafedra teori i kritiki literaturi Literaturnogo instituta im. A.M. Gor'kogo, Moskva.
<http://www.litinstitut.ru/uploads/Autoreferat/reveratakpacheva.doc> (20.02.2009).
- Albunji: *Hakasskoye geroičeskoye skazaniye* (1975). Zapisano so slov skazitelya S.P. Kadışeva (Çev. İ.S.Kıçakova). *Geroičeskiy epos narodov SSSR*, T.1, Moskva: Hudojestvennaya Lieratura, 1975.
- Alıp Han Mirgen. *Geroičeskaya poema*. (Çev.) M.Dobrov. (Sisolyatin G.F.) *Snejnaya rodina. İzbrannoye, poemı i perevodi*, Abakan, 2000. 333-382.
- Alıp Pil' Taran (1983). *Perevod Ya.Kozlovskogo. (Kil'çıçakov M.Ye.) Ojivışiye kamni: Stihotvoreniya i poemı*, Moskva: Sovremennik.
- Altın Arıç: *Bogatırskiye skazaniya*, zapisannıye ot S.P. KADIŞEVA. Abakan: Hakasskoye izdatel'stvo, 1987
- Alıp Soyın. *Bogatırskoye skazaniye. (1999) Rodnik iz-pod kamnya. Hakasskaya narodnaya poeziya XIX. Veka* (Çev. A. Prelovski), Moskva: Nezvisimoye literaturnoye agenstvo "Moskovskiy parnas", 74-81.
- Alıptıǵ Nımahtar (1951), Abakan.
- Alıptıǵ nımahtar (1954-1959)(Haz. V.İ. DOMOJAKOV, D.İ. ÇANKOV), T.1-4, Abakan.
- Altın Çyus. *Bogatırskaya poema*. (Çev. Vladimir SOLOUHİN). *Altın Arıç: Bogatırskiye skazaniya*, zapisannıye ot S.P. Kadışeva. *Perevyol s hakasskogo Vladimir Solouhin*. Abakan: Hakasskoye izdatel'stvo, 1987.
- Altın Arıǵ. *Alıptıǵ nımahtar* (1951), Abakan.
- Altın Arıç (Otr. İz skazaniya) (1971) (Çev.S. Sürün-ool), *Tsveti, Hakasiya!*, Kızıl, 34-41.
- ARIKOĞLU E. (Haz.) (2003), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 25, *Hakas Edebiyatı* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- ARIKOĞLU E. (2007), *Hakas Destanları I*, Ankara: TDK.
- BAINOV M. R. (1994). *Han Tönis. Bagatırskoye skazaniye*, Abakan: Hak.Knj.İzdat.
- CASTRÉN A. M. (1857a) *Versuch eines Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnis aus der Tatarischen Mundarten des Minusischen Kreises* (Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St.Petersburg.
- CASTRÉN A. M. (1857b) *Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völker nebst Samojedischen Märchen und Tatarischen Heldensagen*, St.Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2002) "Ustoyçivıye elementi v tipiçeskih mestah hakasskogo geroičeskogo eposa (na primere masti konya)". *Gumanitarnıye nauki v Sibiri*, Novosibirsk: Nauka, 2002, No:3, 50-55.
- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2003a) "Traditsionnaya poetika skazaniy S.P. KADIŞEVA". *Gumanitarnıy vestnik: Aktual'nyye problemi başkırskogo eposovedeniya. Materialı konferentsii, Vıp.1*, Ufa, 2003, 197-20.
- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2003b) "Poetika zaçına hakasskih geroičeskih skazaniy, *Yadkyar, Vıp.4*, Ufa, 2003, 81-90.
- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2005a) "Osnovniye temu geroičeskogo eposa hakasov", *Gumanitarnıye nauki v Sibiri*, Novosibirsk: Nauka, 2005, No:3, 65-70.
- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2005b) "Syujetno-kompozitsionnoye stroyeniye geroičeskogo eposa hakasov". *Gumanitarnıye nauki v Sibiri*, Novosibirsk: Nauka, No:4, 44-48.
- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2006a) "Tema sem'yi v geroičeskom epose hakasov". *Gumanitarnıye nauki v Sibiri*, Novosibirsk: Nauka, 2006, No:3, 108-111.
- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2006b) "Svoyeobraziye tipiçeskih mest geroičeskogo eposa", *Gumanitarnıye nauki v Sibiri*, Novosibirsk: Nauka, 2006, No:4, 60-63.

- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2006c) "Spetsifika ustoyçivih mest geroičeskogo eposa hakasov (na primere opisaniya poyedinka bogatrey). *Sibirskiy filologičeskiy jurnal*, Novosibirsk: NGU, 2006, 10-14.
- ÇİSTOBAYEVA N. S. (2007) *Geroičeskiy epos hakasov: Tematika i poetika* (Avtoreferat dissertatsii), Sektor Folkloro narodov Sibiri İnstituta filologii Sibirskoye otdeleniya RAN, Ulan-Ude. <http://www.imbt.ru/chist.doc> (20.02.2009)
- ÇOBANOĞLU Özkul (2001) *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, c. 1, Ankara.
- ÇUDOYAKOV A.İ. (1995) *Etyudi şorskogo eposa*, Kemerovo.
- ÇUDOYAKOV A.İ. (2007) *Şor Destanı İncelemeleri* (Çev. C. TURGUNBAYER), Ankara: TDKYay., 2007.
- DAVLETOV T. (2006) *Huban Arıĝ: Hakas Türklerinin Kadın Yiĝitlik Destanı*, Ankara.
- DAVLETOV T. (2009) *Han Mirgen: Hakas Alplık Destanı*, Ankara.
- ERGUN (1993) Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı. *Millî Folklor*, 3(19), Güz 1993, 23-26.
- Hakasskay Fol'klar* (1941), No:1, Abakan.
- Hakasskay Fol'klar* (1946), No:1, Abakan.
- Hakasskiy geroičeskiy epos: Ay-Huuçin* (1997) (Haz. V.Ye. MAYNOGAŞEVA, Novosibirsk: Nauka (Pamyatniki folkloro narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka T.16).
- Han Tönis na temno-sivom kone: bogatırskoye skazaniye* (22007). (Çev. N. AHPAŞEVA) (M.R. Bainov), Novosibirsk: Novosibirskoye knijnoye izdatel'stvo.
- Huban Arıĝ* (1995) Bagatırskoye skazaniye zapisannoye ot S.İ. ŞULBAYEVA. LİTOBRABOTKA A.K. MAYTAKOVOY. Abakan: Hakasskoye kn. İzd-vo.
- Huban Arıĝ* (1996) Bagatırskoye skazaniye zapisannoye ot S.İ. Şulbayeva. Podgatovka k izd. A.K. Maytakovoy. Abakan: Hakasskoye kn. İzd-vo.
- ILGIN Ali (2008) *Hakas Destanları II*, Ankara: TDK.
- KARASOY Yakup (1991) Destan Kavramı. *Millî Folklor*, 2 (10), Yaz 1991, 37-42.
- KATANOV N.F. (1885a) *Zameçaniya o bogatırskih poemah minusinskih tyurkov*, Sankt-Peterburg.
- KATANOV N.F. (1885b) *Bronzoviy strelok i çistoye serebro*. Sankt-Peterburg.
- KATANOV N.F. (1885c) *Zolotaya kukuşka*, Sankt-Peterburg.
- KATANOV N.F. (1887) Skazaniya i legendı minusinskih tatar, *Sibirskiy sbornik*, St-Peterburg.
- KATANOV N.F. (1887) *Al'favitniy ukazatel' sobstvennih imyon vstreçayuşçihşya v vtorom tome obraztsov narodnoy literaturı tyurkskih plemyon, sobrannih V.V. Radlovim*, Sankt-Peterburg, 1888
- KATANOV N.F. (1907) *Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen, jıvuşçih v Yujnoy Sibiri i Djungarskoy stepi*, Sankt-Peterburg, 1907.
- KENEL A.A. (1962) *Semyon Kadışev*. Moskva: Sov. Kompozitor.
- KENEL A.A. (1963) *Muzikal'noye tvorçestvo hakasov*, Abakan: Hakknigoizdat.
- KİLLİ G. (2000) Hakas Sözlü Edebiyatında ' taxpax '. *Millî Folklor*, S.48, Kış, Ankara, 72-83.
- KİLLİ G. (2003) Hakasya'da Dil Durumu ve Hakas Türkçesinin Statüsü, *Türkoloji Dergisi*, C. HVI, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayınları 4, Ankara, 225-235
- KİLLİ G. (2008) Rusya Federasyonu Azınlık Politikasının Sibirya Türk Halklarının Dillerine Etkileri. *Türkiyat Araştırmaları (Prof.Dr. M.Cihat Özönder'in Anısına 2)*, 9, Güz 2008, 349-380.
- KOL'ÇİÇOVA N.L. (2000) İzüçeniye hakasskogo geroičeskogo skazaniya "Albinji" (VII klass), *Yejegodnik İnstituta Sayano-Altayskoy tyurkologii*, IV, Abakan 2000, 142-144.
- Krasnaya Lisistsa. Hakasskoye geroičeskoye skazaniye* (1960). Zapisano so slov M.K. Dobrova, Abakan: Hakknigizdat.
- KUJAKOVA G.G. (Meleyek KAZAÇİNOVA) (1992) *Han Mirgen*, Abakan.
- KUZMİN Ye.N. (2005) *Ukazatel' tipiçeskih mest geroičeskogo eposa narodov Sibiri (Altaytsev, Buryat, Tuvintsev, Hakasov, Şortsev, Yakutov)*. (Otv.Red. N.A. Alekseyev), Novosibirsk: İzdatel'svo SORAN.
- KULAGAŞEVA Z.İ. (Haz.) (1973) *Altın Taycı*, Abakan: Hızılçar kniga izdatel'stvozinıñ Hakasiya'daĝı

- pöliği.
- MAYNOGAŞEV S.A. (2000) Stihobrazuyuşçiye elementi alıptıǵ numahov, *Yejegodnik İnstituta Sayano-Altayskoy tyurkologii*, IV, Abakan 2000, 52-61.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (1965) "O narodnosti osnovı geroičeskogo skazaniya "Albıncı"". *Zapiski*, Hakass. Nİİ yaz. Lit. i istorii, 1965, vıp. IV, 78-79.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (1966) İdeynoye soderjaniye hakasskogo geroičeskogo skazaniya "Altın Arıǵ", *Uçenıye Zapiski*, Hak Nİİ yaz., lit. i istorii, 1966, vıp. III, 49-68.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (Haz.) (1969) *Han Mirgen. Alıptıǵ numah*, Abakan: *Hıhılçar kniga izdatel'stvoznıñ Hakasiyadaǵı pöliǵı*.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (1970) O traditsionnom bitovanii hakasskogo geroičeskogo eposa-alıptıh numah, *Uçenıye zapiski*, HakNİİYALİ. Seriya filologii, Abakan, 1970, Vıp.14, No:1, 95-113.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (Haz.) (1977) *Hara Hushun. Alıptıǵ numah*, Abakan: *Hıhılçar kniga izdatel'stvoznıñ Hakasiyadaǵı pöliǵı*.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (1978) Syujet oborotnya-tryohglavoy zmei (zmeya) v hakasskom i altayskom epose. *Epiçeskoye tvorçestvo narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka*, Yakutsk, 55-59.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (1982) Nekotorıye elementi kompozitsii hakasskogo eposa. *Problemi hakasskogo folklora*, Abakan, 1982, 42-59.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (1986) Razvitiye hakasskogo eposa i yego poetiki. *Fol'klornoye nasledıye narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka*, Gorno-Altaysk, 169-176.
- MAYNOGAŞEVA V. Ye. (Haz.) (1988) *Altın Arıǵ. Hakasskiy geroičeskiy epos*, Moskva: Nauka.
- MAYTAKOVA A.K. (Haz.) (1989) *Han Orba*. Skazitel' S. Şulbayev, Abakan.
- MAYTAKOVA A.K. (Haz.) (1995-1996) *Huban Arıǵ. V dvuh çastyah*, Skazitel' S. Şulbayev, Abakan.
- ÖZKAN F. (1997) *Altın Arıǵ Destanı*, Ankara: Bilig Yay.
- RADLOFF W. (1868a) *Proben der Volksliteratur der türkischen Stamme Süd Sibiriens*. Gesammelt und übersetzt von W.Radloff, II Teil, Saint-Petersburg.
- RADLOV V.V. (1868b) *Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen, jıvouşçih v Yujnoy Sibiri i Djungarskoy stepi*, ç.II, Sankt-Peterburg.
- Sarıǵ Çanıvar. Hakasskoye skazaniye. (1991) *Sibirskiye skazaniye* (Çev. A. Prelovskiy), Moskva: Sovremennik. 40-124.
- SCHİEFNER A. (1859) *Heldensagen der Minussinschen Tataren*. Rhythmisch bearbeitet von Anton Schiefner, St.Petersburg.
- Skazaniye o hrabrom Aydolaye* (1962). Zapisano ot skazitelya M.K. Dobrova. (Çev. İrin Volobuyeva), Abakan: Hakasskoye knijnoye izdatel'stvo.
- SUBRAKOVA Olga (1974) Alıptıǵ numaxtarınıñ tılıneñer", *Ax Tasxıl*, No:22, Abakan, 1974, 126-133.
- SUBRAKOVA Olga (1977) Sobstvenniye imena personajey v hakasskom geroičeskom epose, *Voprosı hakasskoy filologii*, Abakan 1977, 117-123.
- SUBRAKOVA Olga (1978) *Yazık hakasskogo geroičeskogo eposa*, (Yayımlanmamış bilimler adayı tezi) Alma-Ata.
- SUBRAKOVA Olga (Haz.) (1993) *Ay Miçikneñ Kün Miçik*, Abakan: Hakasskoye knijnoye izdatel'stvo.
- STOYANOV A.K. (1988) İskusstvo hakasskih haydji. *Altın- Arıǵ. Hakasskiy geroičeskiy epos*. Zap. i podgot. Teksta V.Ye. Maynogaşevoy, Moskva:Nauka, 577-590.
- SUNÇUGAŞEV Ya. İ. (1981) Hakasskiye geroičeskiye skazaniya kak istoričeskiy istoçnik. Voprosı etnografii Hakasii. Abakan, 28-44.

- ŞAHİN E. (2007) *Altın Çüs*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TAÇEYEV A. T.G. (Haz.) (1958) *Altın Arıç. Alıptığ nmahtar*, Abakan: Hakasiyadağı kniga izdatel'stvozi.
- TAÇEYEV A. T.G. (Haz.) (1958) *Altın Çüs. Alıptığ nmahtar*, Abakan: Hakasiyadağı kniga izdatel'stvozi.
- TAÇEYEV A. T.G. (Haz.) (1960) *Ay Mirgen. Alıptığ nmahtar*, Abakan: Hakasiyadağı kniga izdatel'stvozi.
- TAÇEYEV A. T.G. (Haz.) (1963) *Aydolay. Alıptığ nmahtar*, Abakan: Hakasiyadağı kniga izdatel'stvozi.
- TAÇEYEV A. T.G. (Haz.) (1965) *Ah Çibek Arıç, Lenin Çolı*, Eylül-Ekim 1965
- TAÇEYEV A. T.G. (Haz.) (1968) *Ah Çibek Arıç, Alıptığ nmahtar*, Abakan: Hızılçar kniga izdatel'stvozinıñ pöliği.
- TAÇEYEV A. T.G. (Haz.) (1974) *Kök Han, Alıptığ nmahtar*, Haycı S.P. Kadışev, Abakan: Hakasskoye otdeleniye Krasnoyarskogo knijnogo izdatel'stva.
- TAÇEYEV A. T.G. (Haz.) (1987) *Altın Arıç. Alıptığ nmahtar*. Haycı S.P. Kadıřevteñ pazılđan, piçikke T.G. Taçeyeva timneen. Ađban: Hızılçar kniga izdatel'stvozinıñ pöliği
- TİTOV V. (1855) Bogatırskiye poemı minusinskih tatar, *Vestnik İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo obşçestva*, 1855, kn., V-V I.; *Etnografiçeskiy sbornik*, No:4, 1858.
- TROYAKOV P.A., V. Ye. MAYNOGAŞEVA (1982) *Problemi hakasskogo fol'klora*, Abakan.
- TROYAKOV P. A. (1991). *Geroiçeskiy epos hakasov i problemi izuçeniya (issledovaniye i priloeniye)*, Abakan.
- UNGVİTSKAYA M.A. & V.YE. MAYNOGAŞEVA (1972) *Hakasskoye narodnoye poetiçeskoye tvorçestvo*, Abakan: Hakasskoye otdeleniye Krasnoyarskoye knijnogo izdatel'stva.
- TOKMAŞEV D.M. (2005) *Sobstvenniye imena personajey v şorskom i hakassskom geroiçeskom epose: struktura i semantika*, *Yejegodnik İnstituta Sayano-Altayskoy tyurkologii*, IH, Abakan 2005, 99-104.

Gülsüm Killi

Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sıhhiye-Ankara, TÜRKİYE.

E-posta: gulsumkilli@yahoo.com

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 4 Mart 2009

Yayına kabul edilidiği tarih: 10 Mart 2009

E-yayın tarihi: 13 Nisan 2009

Çıktı sayfa sayısı: 14

Kaynak sayısı: 94